

Melinda Botalić

Edina Nurikić

POLIFONIJA UNUTARNJIH GLASOVA KAO MODEL KONSTRUKCIJE ŽENSKOG SUBJEKTA U ROMANU CRNO MLIJEKO AUTORICE ELIF ŠAFAK

Sažetak

Autobiografski roman Crno mlijeko turske autorice Elif Šafak predstavlja introspektivnu studiju ženskog identiteta kroz koncept polifonije unutarnjih glasova, čime autorica spaja psihološku analizu, rodne studije i autobiografski diskurs. Središnji narativ romana temelji se na personifikaciji različitih aspekata ličnosti autorice koji preuzimaju uloge sukobljenih glasova: racionalnog, kreativnog, tradicionalnog, feminističkog, majčinskog i autodestruktivnog. Ova se polifonija može promatrati kao književna artikulacija unutarnjeg dijaloga svojstvenog kognitivnoj psihologiji, ali i kao kritički komentar na društvene konstrukte ženstvenosti, majčinstva i umjetničkog poziva. Psihološka dimenzija romana ističe krhkost postporođajnog identiteta i ambivalentnost prema majčinskoj ulozi, pri čemu različiti glasovi simboliziraju fragmentiranost subjekta suočenog s intenzivnim emocionalnim i hormonskim promjenama. Paralelno, rodni aspekt polifonije upućuje na strukturalni pritisak patrijarhalnih očekivanja: unutarnji glasovi ne odražavaju samo intrapsihičke tendencije nego i društvene norme koje oblikuju žensko iskustvo. Šafak time problematizira mit o “prirodnom” majčinstvu te prikazuje kreativnost i majčinsku ulogu ne kao međusobno isključive, nego kao napeto, ali potencijalno skladno polje pregovaranja. Kombinirajući meta-narativni okvir, feminističku perspektivu i psihološki realizam, roman Crno mlijeko nudi slojevitú analizu identiteta u kojoj polifonija unutarnjih glasova funkcionira kao književna strategija za prikazivanje konflikata, ranjivosti i transformacija ženskog subjekta. Roman na ovaj način doprinosi savremenim raspravama o odnosu roda, kreativnosti i mentalnog zdravlja, te otvara prostor za redefiniranje ženskih životnih i književnih narativa.

Ključne riječi: polifonija, unutarnji glasovi, psihologija, rodne studije, majčinstvo, identitet.

Uvod

Roman *Crno mlijeko* (tur. *Siyah Süt*, 2007), autobiografski je tekst turske spisateljice Elif Şafak, a može se analizirati kao postmodernistički narativ utemeljen na principu polifonije, u smislu koji je definirao Mihail Bahtin. Prema Bahtinu, polifoni roman karakterizira pluralitet ravnopravnih glasova koji ne bivaju podređeni autoritativnoj svijesti pripovjedača, već egzistiraju u trajnom dijalogu (Bahtin, *Problemi poetike Dostojevskog*). Međutim, u *Crnom mlijeku* polifonija nije smještena između likova, već unutar samog subjekta. Time se identitet prikazuje kao proces, a ne kao stabilna i zatvorena cjelina, što je u skladu s feminističkim kritikama esencijalističkog shvaćanja ženstvenosti. Unutarnji glasovi – poput Miledi Ambiciozne Čehovljanke, Gospođice Praktične, Gospođice Učenjakinje Cinik, Majke Sutlije, Ljepotice Bovary i drugih – predstavljaju različite modele ženstvenosti koji su povijesno i kulturno kodirani. Njihova prisutnost ukazuje na činjenicu da se ženski identitet ne formira autonomno, već kroz internalizaciju društvenih normi. Svaki glas nosi određeni ideološki teret: racionalnost, ambiciju, požrtvovano majčinstvo, tjelesnu privlačnost, kreativnost ili samodestrukciju. Ovakva struktura omogućava konstrukciju ženskog subjekta kao nestabilne, višeslojne i diskurzivno posredovane kategorije. Autobiografski diskurs romana ne funkcionira kao mimetička rekonstrukcija životnih činjenica, već kao autobiografska performativnost, u skladu s teorijama Sidonie Smith i Julije Kristeve, prema kojima se „ja“ u autobiografiji ne otkriva, nego proizvodi kroz jezik i naraciju. Subjekt se u ovom romanu ne konstituira kao jedinstvena svijest, već kao mjesto susreta različitih unutarnjih glasova, čime se dovodi u pitanje tradicionalno shvaćanje autobiografskog subjekta kao koherentne cjeline. Na strukturnoj razini, roman se oslanja na model romana razvoja (*Entwicklungsroman*), no taj se model u postmodernističkom ključu fragmentira. Psihološki razvoj protagonistice ne odvija se linearno niti teleološki, već kroz niz unutarnjih konflikata i diskontinuiteta. Takav pristup korespondira s poststrukturalističkim teorijama subjekta, naročito s poimanjem subjekta kao diskurzivne konstrukcije, kako ga formulira Judith Butler. Prema Butler, identitet nije esencijalna kategorija, već rezultat ponavljanja i pregovaranja društveno i kulturno uvjetovanih diskursa (*Nevolje s rodom*, 2000). U *Crnom mlijeku* unutarnji glasovi mogu se tumačiti kao različite rodne performanse: majčinski, intelektualni, erotski, ambiciozni, tradicionalni. Nijedan od tih glasova ne predstavlja „pravo“ ja, već svi zajedno konstruiraju višeglasni subjekt. Time Şafak dekonstruira ideju jedinstvenog ženskog identiteta i pokazuje da je rascijepljenost strukturna, a ne individualna devijacija. Centralna simbolička okosnica romana artikulirana je već u naslovu *Crno mlijeko*, koji

uspostavlja binarnu opoziciju između stvaralaštva i majčinstva. Crna boja, kao metafora pisanja (tinta je crna) i kulturne produkcije, suprotstavljena je mlijeku, simbolu biološke reprodukcije i majčinske funkcije, a sama autorica za ovu knjigu kaže da je „napisana crnim mlijekom i bijelom tintom – mješavinom pripovijedanja, majčinstva, želje za putovanjima i depresije“ (Šafak, 2017: 12). Ova opozicija može se dovesti u vezu s feminističkim teorijskim raspravama o sukobu između javne i privatne sfere, kulture i prirode, proizvodnje i reprodukcije koje su prisutne u radovima Simone de Beauvoir, Julije Kristeve i Judith Butler. U kojoj je mjeri identitet normativni ideal, a ne deskriptivna odlika iskustva? I kako regulacijske prakse koje određuju rod također određuju kulturalno spoznatljiva poimanja identiteta? Drugim riječima, „koherencija“ i „kontinuitet“ osobe nisu logička ili analitička obilježja osobnosti, nego prije norme spoznatljivosti koje se društveno postavljaju i održavaju (Butler, 2000: 31). Roman *Crno mlijeko* ne afirmira jednu stranu opozicije, već problematizira samu strukturu binarnosti, čime se otvara prostor za hibridne identitetske pozicije. Najizraženiji oblik polifonije u romanu ostvaruje se kroz imaginarne likove – patuljčice – koje predstavljaju personifikaciju unutarnjih glasova protagonistice. Svaki od tih glasova artikulira različitu ideološku i afektivnu poziciju: racionalnu, duhovnu, ambicioznu, ciničnu ili strastvenu. U skladu s Bahtinovim pojmom dijalogičnosti, ovi glasovi nisu hijerarhijski uređeni, niti jedan od njih ne preuzima funkciju dominantnog narativnog autoriteta. Subjekt se, stoga, konstituira kao rezultat trajne unutarnje dijaloške napetosti i podijeljenosti. Iz perspektive feminističke književne teorije, ovakav model pripovijedanja predstavlja otpor esencijalističkom poimanju ženskog identiteta. Ženski subjekt u romanu *Crno mlijeko* oblikuje se kao heterogen, rascijepljen i višeglasan, što odgovara savremenim feminističkim teorijama koje odbacuju ideju stabilnog i univerzalnog „ženskog iskustva“. Kao rezultat toga, „Ja“ koje jesam nađe se u poziciji gdje je istovremeno konstituirano normama i ovisno o njima, ali, također, nastoji da živi na načine koji zadržavaju kritičku i transformativnu distancu spram tih normi (Butler, 2005: 3). U tom smislu, ovaj roman se može čitati kao kritika normativnih diskursa majčinstva i ženstvenosti, ali i kao pokušaj afirmacije subjektivne višestrukosti. Intertekstualnost romana, ostvarena kroz reference na živote i djela drugih spisateljica, dodatno pojačava polifoni karakter teksta. Prema poimanju intertekstualnosti koje zastupa Julija Kristeva, svaki tekst postoji u mreži drugih tekstova, a subjekt se formira unutar tog diskurzivnog prostora. Uvođenjem vizuelnih elemenata, poput karikaturalnih prikaza unutarnjih glasova, roman prelazi granice čisto verbalne naracije i naglašava procesualnost i konstruiranost identiteta.

Unutarnja demokratija: Transformacija ženskog subjekta kroz prihvatanje višeglasja

Onog dana kada sam saznala da sam u drugom stanju, spisateljica u meni je osjetila paniku, žena u meni postala je sretno zbunjena, pacifistkinja ostala pasivna, kozmopolitkinja je počela razmišljati o međunarodnim imenima za bebu, sufija je pozdravila vijest, vegetarijanka se zabrinula da će morati jesti meso, a lutalica je samo željela dati petama vjetra i otčati najbrže što može. (Şafak, 2017: 11)

U romanu *Crno mlijeko* turske autorice Elif Şafak, polifonija unutarnjih glasova funkcionira kao ključni model konstrukcije ženskog subjekta. Kroz suprotstavljene, ali podjednako normative diskurse majčinstva, roman prikazuje rascijepljenost ženskog identiteta između različitih društvenih očekivanja. S tim u vezi, čini se opravdanom tvrdnja Elizabeth Grosz da nije biologija ta koja je represivna prema ženama, nego načini na koje ju je društveni sustav organizirao i dao značenje (2002: 18). S jedne strane javlja se tradicionalni glas koji majčinstvo uspostavlja kao vrhovni oblik ženskog identiteta i egzistencijalnu svrhu žene, dok se s druge strane pojavljuje savremeni liberalno-konzumeristički diskurs, prepoznatljiv u retorici popularnih ženskih časopisa, koji promovira ideal „super žene“ – subjekta koji istovremeno uspješno ostvaruje majčinsku i profesionalnu ulogu. Upravo kroz napetost i dijalog ovih unutarnjih glasova oblikuje se složena, nestabilna, ali dinamična konstrukcija ženskog subjekta (Ustavdić, 2013). Nastavljajući se na prethodno razmatranje polifonije unutarnjih glasova kao modela konstrukcije ženskog subjekta u romanu *Crno mlijeko*, može se uočiti da se suprotstavljeni diskursi majčinstva ne uspostavljaju kao istinski antagonistički, već kao ideološki komplementarni obrasci. Premda na razini površinske semantike djeluju oprečno, oba diskursa funkcioniraju prema istom principu apsolutizacije i proizvodnje normativnih imperativa.

Dakle, biti čovjek znači živjeti s orkestrom sukobljenih glasova i pomiješanih osjećaja. Kroz to se može steći bogato i vrijedno iskustvo, gdje se niti jedan član orkestra neće hvaliti na štetu drugog. Mi potisnemo mnoge aspekte svoje ličnosti u nastojanju da oživimo svoju idealnu sliku života. Stoga, rijetko postoji – ako ikada – demokratija u nama, uglavnom je riječ o čvrstoj oligarhiji gdje poneki glasovi nadvladaju ostale. (Şafak, 2017: 12)

Upravo ovim romanom, autorica mirnim putem pokušava srušiti oligarhiju, kako bi izgradila punopravnu i zdravu unutarnju demokratiju. Tradicionalni model majčinstvo sakralizira i naturalizira, konstruirajući ga kao ultimativnu realizaciju ženskog identiteta koja podrazumijeva žrtvu i povlačenje iz javne sfere, dok savremeni liberalno-konzumeristički diskurs internalizira logiku tržišne učinkovitosti i samoupravljanja, promovirajući ideal simultane i besprijeorne realizacije majčinske i profesionalne uloge. U oba slučaja ženski subjekt oblikuje se kao mjesto projekcije vanjski zadanih, teško dostižnih zahtjeva, čime se potvrđuje njegova pozicija objekta normativnih očekivanja. Unutrašnja nezavršenost i sposobnost prerastanja iznutra, te činjenje neistinom svako određivanje i definitivno fiksiranje ličnosti (Bahtin, 2000: 55) predstavljaju okosnicu ovog romana. Unutar polifone strukture, ovi diskursi ne funkcioniraju kao stabilne i autoritativne istine, nego kao konfliktni ideološki glasovi koji ulaze u dinamičan unutarnji dijalog protagonistice. Dok je čovjek živ, on živi od toga što još nije završen i što nije rekao svoju posljednju riječ (Bahtin, 2000: 55). Istovremena prisutnost glasova proizvodi rascijepljenost i destabilizaciju subjekta, razotkrivajući nemogućnost uspostavljanja jedinstvenog, koherentnog identiteta.

Ne usuđujem se reći: „Duboko u mojoj duši živi mali harem. Skupina žena koje se neprestano svađaju oko ničega i prepiru, vrebajući priliku da potpletu jedna drugu. To su majušna stvorenja, nijedna viša od Palčice. Desetak do dvanaest centimetara visoke, između stotinu pedeset i dvjesto grama teške, tolike su. One mi zagorčavaju život, a opet, ne znam kako bih živjela bez njih. Mogu se pojaviti ili ostati skrivene kako im je volja, svaka je zauzela jedan dio moje duše i tu se nastanila. O njima nikome ne mogu govoriti. Kad bih kome rekla, zatvorili bi me u ludnicu s dijagnozom šizofrenije. Ali, nije li ličnost šizofrena po definiciji?“ (Şafak, 2017: 45)

Roman *Crno mlijeko* već samim naslovom uspostavlja simboličku vezu s majčinstvom kao jednom od središnjih diskurzivnih i identitetskih okosnica teksta. Međutim, majčinstvo se ne pojavljuje kao stabilna tematska kategorija, nego kao konfliktno polje unutar kojeg se, kroz polifoniju suprotstavljenih glasova, oblikuje i preoblikuje ženski subjekt. Cjelokupna narativna struktura organizirana je oko napetosti između majčinstva i spisateljstva, ali ta opozicija ne funkcionira kao čvrsta binarna dihotomija; naprotiv, ona se razvija kao dinamičan prostor pregovaranja, unutarnjeg konflikta i identitetske transformacije. Na taj način, roman turske autorice Elif Şafak demistificira

majčinstvo kao esencijalnu kategoriju, te ga prikazuje kao diskurzivno konstruirano polje moći, unutar kojega se ženski subjekt kontinuirano formira kroz proces otpora i prilagodbe suprotstavljenim normativnim strukturama.

„To znači da ako imaš dijete, uvijek ćeš zavidjeti ženama koje nemaju djecu i koje su fiksirane na svoju karijeru. Ako odabereš da se fiksiraš na svoju karijeru, onda ćeš biti zavidna ženi koja ima djecu. Koji god put odabereš, tvoj um će biti opsjednut drugom opcijom koju si odbacila.“ (Şafak, 2017: 72)

Početna pozicija protagonistice obilježena je otporom prema majčinstvu, koje se percipira kao prijetnja spisateljskom identitetu. Taj otpor artikulira se putem mehanizma drugosti: figura neimenovane žene-majke konstruira se kao negativni identitetski model, čime se simbolički razdvaja prostor kulturne proizvodnje od sfere biološke reprodukcije. Ovakva distinkcija razotkriva ideološki okvir unutar kojeg se intelektualni rad privilegira u odnosu na reproduktivni, a ženski subjekt pokušava očuvati koherentnost vlastitog identiteta isključivanjem majčinske dimenzije.

„Hej. Žena može biti podjednako uspješna kao majka i poslovna žena. I mogu biti sretna... Jednostavno je. Ključ je organizacije vremena“, dobacila je Mala Gospođica Praktična.

Gospođica Ambiciozna Čehovljanka frknu. „Naravno, tu su i žene onako, takve ja zovem cirkuskim žonglerima. Šalju djecu ujutro u školu, spremaju idealni omlet za muža, dva jajeta i kašika putera, u žurbi se oblači, obavlja posao, žuri kući navečer, postavlja stol, hrani dijete, zatim odlazi na kauč dok gleda TV... Da, te žene postoje. Ali one nikada ne pišu romane.“ (Şafak, 2017: 88)

Saznanje o trudnoći pokreće složen proces introspektivnog i intertekstualnog preispitivanja, pri čemu se u tekst uvode figure turskih i svjetskih spisateljica. Njihove sudbine ne služe biografskoj rekonstrukciji, već djeluju kao diskurzivni glasovi unutar unutarnjeg dijaloga protagonistice. Kroz njih se artikuliraju strahovi od gubitka stvaralačke autonomije i intelektualnog integriteta, čime se individualno iskustvo premješta u širi prostor feminističke i kulturne refleksije. Autobiografski sloj tako postaje mjesto susreta različitih ideoloških i književnih paradigmi koje sudjeluju u konstrukciji subjekta.

Žene, što je najgore, o sebi misle upravo tako. Odnosi koje gradimo jedna s drugom, razgovori koje vodimo između sebe i način na koji odgajamo kćerke zasjenjen je dvojnošću rodni obrazaca. Koliko moje ženstvenosti je biološki, a koliko društveno naučeno? U želji za majčinstvom, koji dio je urođen a koji nametnut? (...) Kada je sve toliko kulturološki nategnuto, kako ću znati šta je zaista prirodno a šta uticaj okruženja? (Şafak, 2017: 146)

Unutarnji dijalog dodatno se osnažuje intertekstualnim uporištima. Figura Judith iz eseja *Vlastita soba* autorice Virginia Woolf simbolizira strukturalnu nemogućnost ženskog stvaralaštva unutar patrijarhalne matrice, dok se ta paradigma u romanu transponira i u istočnjački kontekst. Time se naglašava univerzalnost mehanizama koji ženski subjekt pozicioniraju izvan javne i kulturne sfere. Slično tome, oslanjanje na teze iz djela *Drugi pol* autorice Simone de Beauvoir omogućava kritiku biološkog determinizma i naturalizacije majčinstva kao ženske sudbine. U tom okviru majčinstvo se razotkriva kao normativni imperativ, a ne kao neutralan ili isključivo individualni izbor.

„Ženom se ne rađa, ženom se postaje“, isticala je slavno. Vjekovima su djevojke učili da su seksualnost, rađanje djece i majčinstvo svrha njihovog postojanja. Naoružane za zadatak, osigurati produženje ljudske rase, mlade djevojke su rijetko, ako ikada, poticali da studiraju ili unaprijede svoje talente. U Francuskoj četrdesetih godina dvadesetog vijeka, majčinstvo je bilo gotovo religijska dužnost, neupitna i nepovrediva. Simone de Beauvoir znala je o čemu govori jer ju je odgajala majka nepokolebljiva katolkinja. (Şafak, 2017: 131)

Polifona struktura romana uključuje i glasove književnih prethodnica poput Sylvie Plath, čije se iskustvo interpretira kao paradigmatički primjer razorne napetosti između stvaralaštva i majčinstva. Njezina sudbina u tekstu funkcionira kao upozoravajući narativ koji problematizira ideal „super žene“ i iscrpljujuće zahtjeve savremenog diskursa uspješnosti.

U ponavljajućem ritmu svakodnevnih obaveza, istovremeno je bila ushićena i frustrirana svojim majčinskim obavezama. U međuvremenu njen muž nastavio je obilaziti književne manifestacije, koje su uobičavali posjećivati skupa. On je nastavio sa svojim životom kao i prije, pisao poeziju, sticao nova poznanstva, jačao svoju slavu. (Şafak, 2017: 94)

Posebnu dimenziju polifonije čini fantastični hor unutarnjih glasova, personifikacija različitih identitetskih pozicija unutar subjekta. Lik Ambiciozne Čehovljanke utjelovljuje diskurs individualizma, profesionalne afirmacije i racionalne samokontrole, pri čemu se majčinstvo pojavljuje kao prijetnja kontinuitetu stvaralačkog rada. Nasuprot tome, Mama Sutlija artikulira potisnutu tjelesnu i afektivnu dimenziju subjekta, destabilizirajući strogu opoziciju um–tijelo. Njihov međusobni konflikt ne rezultira pobjedom jednog principa nad drugim, nego razotkriva rascijepljenost kao konstitutivno stanje ženskog identiteta.

Članice Hora Neusklađenih Glasova su sretne što su ovdje, rade svoje stvari. Gospođica Učenjakinja Cinik izgleda kao da nikada neće napustiti biblioteku. Kad je slobodna, sudjeluje u radionici ili na konferenciji. Mala Gospođica Praktična nastavlja pohađati časove informatike – PowerPoint, Excel, Linux. Posljednji put kad sam vidjela Gospođu Dervišicu meditirala je u prelijepoj prirodi. A Miledi Ambiciozna Čehovljanka je uvijek na internetu, komentirajući ovo ili ono, uvijek nađe nešto da radi. Svaka je u svom svijetu. Ali, gdje je Mama Sutlija? Nisam je vidjela od aviona. Možda nije došla u Ameriku. Možda nije mogla proći pasošku kontrolu. Ili se možda izgubila negdje u New Yorku... Iznenada me srce zaboli. Može li čovjek izgubiti stranu sebe a da to ne uoči? Ja, da. (Šafak, 2017: 142)

Tek iskustvo trudnoće uvodi novu konfiguraciju subjektiviteta, u kojoj tijelo i um više ne djeluju kao antagonističke instance, već kao međuzavisne dimenzije jedinstvenog, ali nestabilnog identiteta. Međutim, rođenjem djeteta dešava se još dublji rascjep njene ličnosti s obzirom na rodna očekivanja i kulturne norme u tradicionalnim patrijarhalnim diskursima gdje je majčinstvo konstruirano kao prirodna i ultimativna realizacija ženskog identiteta. Nakon poroda od majke se implicitno očekuje da majčinstvo doživi kao potpuno ispunjenje, međutim Šafakova zapada u stanje postporođajne depresije koje destabilizira taj ideal. Ova egzistencijalna kriza, odnosno „pukotina“ u performativnom poretku (Judith Butler) suočava glavnu junakinju s Lordom Patonom – Džinom Postporođajne Depresije. To je još jedan od unutarnjih glasova koji govori u prilog diskurzivne rascijepljenosti subjekta, te u tom kontekstu fenomen višeglasja u ovom romanu može se interpretirati kao pokušaj artikulacije ženskog iskustva koje odbija reducirati majčinstvo kao monolitnu kategoriju.

(...) Uvijek mi je bilo teško držati majušne žene pod kontrolom. Kada bih se složila s jednom, nikada ne bih drugima mogla ugoditi. Ako bih voljela jednu više od druge, druge bi se žalile. Uvijek je bilo tako. Spajala sam krajeve tako što bih se oslanjala malo na jednu, pa na drugu i tako dalje. Nakon što sam se porodila, prestalo je funkcionirati tako. Nisam mogla trpjeti više ličnosti u sebi. Majčinstvo traži jedinstvo, potpunost i stabilnost, a ja sam bila razdvojena na šest glasova, ako ne i više. Slomila sam se pod pritiskom. Tada sam zovnula tebe (Lorda Patona, op.a). (Şafak, 2017: 273)

Postporođajna depresija kao mjesto sukoba između normativne ideologije majčinstva i fragmentiranog subjekta, ne predstavlja samo psihološko stanje, nego i kritički moment u kojem se dominantni narativi o ženstvenosti pokazuju kao neodrživi. Međutim, roman *Crno mlijeko* ne završava u pesimističko tonu, već proces izlaska iz krize otvara prostor za transformaciju. Majčinska dijada, kao predsimbolička i privremena struktura, otvara prostor za rekonfiguraciju subjekta, ali istovremeno zahtijeva razrješenje kako bi se omogućila daljnja simbolička i identitetska stabilizacija.

Kada sam stavila sve majušne žene na radni sto, zagrlila sam ih sve odjednom. Smijući se, zagrlile su i one mene. Gospođica Učenjakinja Cinik, Miledi Ambiciozna Čehovljanka, Mala Gospođica Praktična, Mama Sutlija, Gospođa Dervišica, Ljepotica Bovary i glasovi koje još nisam upoznala stoje jedni pokraj drugih. Niko ne pokušava vladati drugima, niko nije diktator. Niko ne nosi krunu niti ima broševe. Ne više. (Şafak, 2017: 283)

U konačnici, roman kroz složenu mrežu intertekstualnih referenci, ideoloških sukoba i personificiranih unutarnjih glasova demonstrira da se ženski subjekt ne konstituira kao koherentna i unaprijed zadana cjelina, nego kao rezultat trajnog dijaloga, konflikta i pregovaranja unutar polifone strukture teksta.

Zaključak

Roman *Crno mlijeko* predstavlja slojevitú književnu analizu ženskog identiteta oblikovanog u presjeku osobnih želja, društvenih normi i kulturnih očekivanja. Polazeći od koncepta polifonije unutarnjih glasova, ovaj rad pokazao je kako roman artikulira fragmentiranost ženskog subjekta

ne kao individualni nedostatak, već kao posljedicu strukturalnih pritisaka patrijarhalnog poretka. Ovaj roman konstruira ženski subjekt kao višeglasnu i rascijepljenu strukturu, unutar koje se majčinstvo pojavljuje kao ambivalentna identitetska pozicija, a ne kao sudbina ili prepreka. Polifonija unutarnjih glasova funkcionira kao ključni narativni i teorijski model kroz koji se artikulira složenost ženskog iskustva u savremenom kulturnom i diskurzivnom kontekstu. Analiza je pokazala da polifonija unutarnjih glasova funkcionira kao temeljna narativna i feministička strategija romana. Personificirani glasovi predstavljaju internalizirane društvene diskurse o ženstvenosti, majčinstvu, kreativnosti i uspjehu, a njihovi sukobi odražavaju nemogućnost istovremenog ispunjavanja proturječnih normi koje se ženama nameću. Identitetska kriza i psihička ranjivost koje se javljaju u romanu ne proizlaze iz „neuspjeha“ subjekta, već iz same strukture tih očekivanja. Koncept „unutarnje demokratije“ koji Elif Šafak uvodi u romanu predstavlja ključni doprinos savremenim feminističkim raspravama o identitetu. Prihvatanjem višeglasja, subjekt ne gubi koherentnost, već stječe mogućnost fleksibilnog i autonomnog oblikovanja sebe. Identitet se više ne definira kroz ispunjavanje unaprijed zadanih uloga, već kroz kontinuirani proces pregovaranja između različitih aspekata vlastite ličnosti. Na kraju, *Crno mlijeko* može se interpretirati kao postmodernistički autobiografski tekst u kojem se polifonija unutarnjih glasova javlja kao ključni narativni i teorijski model konstrukcije ženskog subjekta. Subjekt nije predstavljen kao dovršena cjelina, već kao otvoren proces, oblikovan kroz stalni dijalog suprotstavljenih diskursa, čime roman zauzima značajno mjesto u savremenim feminističkim i postmodernističkim književnim praksama.

Izvor

1. Šafak, E. (2017). *Crno mlijeko – o pisanju, majčinstvu i unutarnjem haremu*. Sarajevo: Buybook.

Literatura

1. Bahtin, M. (2000). *Problemi poetike Dostojevskog*. Beograd: Zepter Book World.
2. Bećirbašić, B. (2011). *Tijelo, ženskost i moć, Upisivanje patrijarhalnog diskursa u tijelo*. Zagreb – Sarajevo: Synopsis.
3. Butler, J. (2000). *Nevolje s rodom: Feminizam i subverzija identiteta*. Zagreb: Ženska infoteka.

4. Butler, J. (2005). *Raščinjavanje roda*. Sarajevo: TKD Šahinpašić.
5. Grosz, E. (2002). „Preoblikovanje tijela“ u Treća 1. Zagreb: Centar za ženske studije, 6-25.
6. Hall, S. (2001). „Kome treba identitet“ u Fabrika knjiga. Reč no 64/10. <http://fabrikaknjiga.co.rs/rec/64/215.pdf>
7. Maković, Z., Medarić, M., Oraić, D. & Pavličić, P. (1988). *Intertekstualnost i intermedijalnost*. Zagreb: Zavod za znanost o književnosti
8. Tansu, B. (1998). *Erkek Yazınında Kadın*. Istanbul: Kaynak Yayınları.
9. Ustavdić, E. (2013). *Rodna perspektiva u romanima Ljubav, Iskender i Crno mlijeko spisateljice Elif Şafak* (Neobjavljeni magistarski rad). Univerzitet u Sarajevu.

THE POLYPHONY OF INNER VOICES AS A MODEL OF THE CONSTRUCTION OF THE FEMALE SUBJECT IN THE NOVEL *BLACK MILK* BY THE TURKISH AUTHOR ELIF SHAFAK

Abstract

The novel Black Milk by the Turkish author Elif Shafak is an introspective study of female identity through the concept of polyphony of inner voices, with which the author combines psychological analysis, gender studies and autobiographical discourse. The central narrative of the novel is based on the personification of different aspects of the author's personality, which take on the roles of conflicting voices: rational, creative, traditional, feminist, maternal and self-destructive. This polyphony can be seen as a literary articulation of the inner dialogue inherent in cognitive psychology, but also as a critical commentary on the social constructs of femininity, motherhood and artistic vocation. The psychological dimension of the novel highlights the fragility of the postpartum identity and ambivalence towards the maternal role, with different voices symbolizing the fragmentation of the subject faced with intense emotional and hormonal changes. At the same time, the gendered aspect of polyphony points to the structural pressure of patriarchal expectations: inner voices reflect not only intrapsychic tendencies but also social norms that shape female experience. In this way, Shafak problematizes the myth of "natural" motherhood and shows

creativity and the maternal role not as mutually exclusive, but as a tense but potentially harmonious field of negotiation. Combining a meta-narrative framework, a feminist perspective and psychological realism, the novel Black Milk offers a layered analysis of identity in which the polyphony of inner voices functions as a literary strategy for depicting the conflicts, vulnerabilities and transformations of the female subject. The novel thus contributes to contemporary discussions about the relationship between gender, creativity, and mental health, and opens up space for redefining women's life and literary narratives.

Keywords: polyphony, inner voices, psychology, gender studies, motherhood, identity.